

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: Mgr. Denisa Dovičovičová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund
– Švédsko), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg –
Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), doc. Mgr. Martina Ivanová,
PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák,
PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), doc. Mgr. Gabriela
Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga
Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Pukanec, PhD. (Nitra), Mgr. Jaroslava Rusinková,
PhD., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov), Mgr.
Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:

vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**

<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Bibliografia Językoznawstwa Sławistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography
Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco),
Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social
Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2019: 0,1

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2019: 0,44

CiteScore 2019: 0,2

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 2/2020

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 127 – 142 **Purizmus v diskriminačnom diskurze** (1. časť)
Purism in Discriminatory Discourse (Part I)
Slavomír Ondrejovič
- 143 – 161 **Reciprocita v slovenčine a otázky jej lexikografického spracovania**
Reciprocity in Slovak and Issues Concerning its Lexicographic Processing
Martina Ivanová
- 162 – 190 **Problematika písania veľkých písmen v terénnych názvoch**
Problems of Writing Capital Letters in Anonymyms
Iveta Valentová
- 191 – 211 **Ideologicko-persuázívne prejavy v publicistických titulkoch denníka Pravda v 60. rokoch**
Ideological and Persuasive Aspects in the Publicistic Headlines of the Pravda Newspaper in the 1960s of the 20th Century
Patricia Molnárová

DISKUSIE A ROZHLEDY/DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 212 – 226 **Štandardizácia cudzích geografických názvov ako prejav adaptačného maximalizmu (na príklade Lombardia vs. Lombardsko)**
Standardization of Foreign Geographical Names as a Manifestation of Adaptive Maximalism (with an Example of Lombardia vs. Lombardsko)
Jana Wachtarczyková
- 227 – 235 **O nových Pravidlách slovenského pravopisu**
On the New Rules of Slovak Orthography
Jaroslava Rusinková

RECENZIE/REVIEWS

- 236 – 239 **Jazykový svet divadelníkov autenticky, plasticky a bez príkras**
ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – ZAMIŠKOVÁ KRAJČ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z.: Slovník divadelných profesionalizmov
The Language World of Theater Performers Authentically, Plastically and without Embellishments
ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – ZAMIŠKOVÁ KRAJČ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z.: Dictionary of Theatrical Professionalisms
Perla Bartalošová

PURIZMUS V DISKRIMINAČNOM DISKURZE I.¹*Slavomír Ondrejovič**Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

ONDREJOVIČ, Slavomír: Purism in Discriminatory Discourse. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No 2, pp. 127 – 142.

Abstract: The author develops some ideas and suggestions of Juraj Dolník, the principal author of the project *Discriminatory Instrumentalization of the Language*, as well as ideas and motives from Dolník's monographic works and studies (especially Dolník, 2007, 2010, 2015, 2017, 2020), or as well as some works written by like-minded domestic and foreign authors. Discrimination occurs in particular when the assimilation security of the discriminated entity is distorted *at the level of harmful differentiation, unequal treatment and disadvantage*. The author also adds another aspect of discriminatory activities, or another aspect of distortion of the assimilation certainty – *limitation* (restriction), or *inhibition* (impeding, slowing down) *of the real application and positive use of the potential offered by living natural language to its users, which they use (or do not use) at a different level for different purposes depending on their needs or situation*. This text also engages purism and relevant ideologies in discriminatory discourse. Purist language care focuses on maintaining the language standard, and thus on reducing any changes in the language, as if in the interest of the language. In addition, purists strongly oppose words of foreign origin, which also does not contribute to the health of the language. Stability has never meant, and does not mean, its immutability, and in fact for this reason, even in modern linguistics, there has been no discussion of any stability, but only of flexible stability. The standard therefore adapts as required by language and life practice. – The paper also analyzes discriminatory acts related to purism and their ideologies, such as protectionism, defeatism, conservatism, purism, homonogenism, decadentism, etc. It also discusses the correlation between discrimination and globalism, the relationship between purism, nationalism and totalitarianism, the relationship between multilingualism and the concept of lingua franca within the European Union, as well as the relationship between systemological and sociopragmatic linguistics.

Key words: discrimination, linguistic ideologies, purism, sociolinguistics, pragmatic linguistics

*Pri prílišnom zdôrazňovaní kodifikácie
sa spisovný jazyk nemôže vyvíjať ináč než ilegálne.*

Miloš Dokulil

Hľadá sa systém v jazyku. Živý alebo mŕtvy.

Ponáška na oznam o pátraní na divokom západe.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu Vega č. 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka*.

ÚVODNÉ POZNÁMKY

Zo základných artikul projektu *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* (2019 – 2022) je zrejmé, že by sa mal týkať troch aspektov: a) opisu prejavov diskriminačného uplatňovania jazykových prostriedkov, ich analýzy z hľadiska vplyvu na sociálne vzťahy a verejnú mienku a vysvetlenia motivácie ich používania v širšom sociokultúrnom kontexte; b) opisu prejavov diskriminácie spätých s ovládaním slovenského jazyka, osobitne spisovnej slovenčiny, ale aj postojov používateľov k ovládaniu spisovného jazyka vrátane autodiskriminácie a analýzy ovládania materinského jazyka so zreteľom na jeho povahu; c) deskriptívnej konfrontácie jazykových ideológií vo vzťahu k spisovnej slovenčine, ktoré sa diferencujú na základe opozície latentná puristická orientácia vs. komunikačno-pragmatická orientácia, ako aj osvetlenia tohto protikladu z pozície aktuálnej jazykovej politiky a zhodnotenia vplyvu jazykových ideológií na nositeľov spisovnej slovenčiny z hľadiska jej diskriminačnej inštrumentalizácie.

Tento príspevok predstavuje v prvom rade pokus rozvinúť niektoré myšlienky a podnety hlavného autora projektu *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* Juraja Dolníka, ako aj ideí a impulzov z jeho monografických prác a štúdií (najmä Dolník, 2007, 2010, 2015, 2017, 2020), príp. aj niektorých prác podobne zmysľajúcich domáciach a zahraničných autorov (porov. aj Proskrity, 2004, Lanstyák, 2018).

V rukopise Jaroslavy Rusinkovej (2020a), členky projektu, sa diskriminácia definuje – v nadväznosti najmä na Juraja Dolníka – ako vzťah dvoch subjektov (kolektívnych či individuálnych), v ktorom dochádza k narúšaniu asimilačnej istoty diskriminovaného subjektu v troch rovinách: v rovine *poškodzujúceho rozlišovania*, v rovine *nerovnakého zaobchádzania* a v rovine *znevýhodňovania*. K tomu je zrejme nevyhnutné pridať ešte ďalší aspekt diskriminačných aktivít, resp. ďalší aspekt narúšania asimilačnej istoty², ktorý nemožno celkom stotožniť s tromi uvedenými typmi, a to *limitáciu* (obmedzenie), resp. *inhibíciu* (hatenie, spomaľovanie) *reálneho uplatnenia a pozitívneho zužitkovania potenciálu, ktorý ponúka živý prirodzený jazyk svojím používateľom, čo tí za bežných okolností diferencovane aj využívajú na rôzne ciele v závislosti od svojich potrieb alebo situácie*. Týmto príspevkom zapájame naplno do hry (t. j. do diskriminačného diskurzu) aj *purizmus*, ktorý sa v projekte spomína mimochodom – aj keď iba v dotyku – celkom od začiatku. Puristická starostlivosť o jazyk (známa z väčšiny puristických aktivít) je zameraná na zachovanie doterajšej jazykovej normy, a teda na utlmenie akýchkoľvek zmien v jazyku, a to akoby v záujme jazyka a jeho používateľov. Ale užitočnosť takého zisku je pre jazyk a jeho nositeľov veľmi sporná. Okrem toho puristi odjakživa (porov. Burke, 2011) výrazne bojujú proti slovám cudzieho pôvodu a ani to neprospieva zdraviu jazyka (porov. k tomu najmä Jakobson, 1932, Dobřík, 2005, D. Svobodová, 2009). Stabilita

² „Narušenie asimilačnej istoty je narušením vnímania vecí, ktoré sú pre nás normálne...“ (Rusinková, 2020a, s. 529).

jazyka totiž zvyčajne neznamenala a neznamená nemennosť jazyka, aj keď sa zároveň nevyznačuje ani permanentným dynamizmom, a vlastne z toho dôvodu sa od dávna v modernej jazykovede nehovorí o akejkoľvek stabilite, ale predovšetkým o pružnej stabilite³, ktorá je súčinom stabilnosti (v istom zmysle aj „normovosti“) a variantnosti (variatičnosti). Ide o to, že norma sa adekvátne prispôsobuje jazykovej praxi, ktorá zasa vyplýva z praxe života (Čermák, 2004, Bosák, 2008, Goótsšová, 2011)⁴. Utlmením sily a potencie jazykovej komunikácie, ktoré má na svedomí purizmus, zároveň posilňujeme komunikačnú funkciu jazyka, ktorá bola v rámci puristických aktivít výrazne potlačená.

Ak prejdeme od diskriminácie vo všeobecnosti do oblasti *jazykovej diskriminácie*, môžeme tento pojem chápať aj ako *také používanie jazyka, pomocou ktorého isté osoby alebo skupiny osôb uplatňujú svoj vplyv a moc voči iným osobám a skupinám a presadzujú či legitimizujú (svoj vplyv a moc) prostredníctvom istej stratégie vo svoj prospech*. V hyperbolickom móde na to poukazuje aj známy antiutopický (dystopický) román anglického spisovateľa Georgera Orwella *1984* (Orwell, 1949), kde sa dosahuje diskriminácia prostredníctvom tzv. newspeaku (na rozdiel od prirodzeného jazyka, ktorý sa v tomto románe označuje ako oldspeak). Pomocou newspeaku sa pritom totálne kontroluje spoločnosť, jej jazyk i myslenie, pričom kontrola osôb a skupín osôb inými skupinami a osobami je typickým atribútom tohto druhu diskriminácie. Blízko má k tomu aj tzv. platná kodifikácia, koncipovaná ako záväzný (právoplatný) predpis pre používateľov, i tzv. jazykový zákon, ktorého súčasťou je aj dohľad nad jeho dodržiavaním.

³ Aj autor spojenia *pružná stabilita* Vilém Mathesius konštatuje, že štruktúra spisovného jazyka má istú stabilitu, ktorá sa dosiahne jeho kodifikáciou v kodifikačných príručkách, ale je dôležité, že „vždy to musí byť stabilita pružná, aby mohla prijímať zmeny a novoty, ktoré so sebou prináša moderný život“ (Mathesius, 1932, s. 26). „Do pevných vedeckých oprát (‘vedeckých ťeží’) sa nedá zapriať nijaký jazyk. Jazyková prax je a vždy bola veľmi komplikovaným súčinom rôznych síl“ (ibid., s. 26). Ešte na inom mieste nájdeme u V. Mathesia (1932, s. 23) aj tieto slová: „Chceme-li opravdu dojsť stability v spisovné naši řeči, musíme se *opřít* o jediný organický základ pro takové snahy, t. j. o *dnešní usus spisovné češtiny*.“ Túto myšlienku rozvinul už dávnejšie aj zakladateľ vedeckej slavistiky Jozef Dobrovský (1809) a neskôr zakladateľ Českého národného korpusu František Čermák (1993). Dôležité je však v tomto kontexte doplniť, že pritom aj moderný človek potrebuje (cítiť) istú stálosť a istotu.

⁴ V známej sovietskej encyklopédii (1990), vo svojom čase populárnej aj u nás, chýba síce heslo *purizmus* (je tu iba ako odkazovacie heslo v rámci širšieho hesla *jazyková kultúra*), upozorňujeme naň však najmä preto, že ako jedna z mála encyklopédií vníma purizmus explicitne v pozitívnom i negatívnom svetle. Purizmus sa tu definuje ako úsilie čistiť spisovný jazyk od cudzích prevzatí, rozmanitých neologizmov a od prvkov mimo spisovného jazyka (dialektizmov, ľudovej reči a i.). Pozitívne stránky purizmu sa tu asociujú so starostlivosťou o rozvoj samobytnej národnej kultúry, s orientáciou na bohatstvo materinského jazyka (nie je však isté, či sa to dá spájať s purizmom – S. O.), jeho lexikálno-sémantických a slovotvorných zdrojov. Negatívnu stránkou purizmu je podľa encyklopédie subjektivnosť jeho zástancov, ako aj ahistorickosť a nepochopenie postupného vývoja jazyka. Purizmus je podľa tohto zdroja retrospektívny (keď odmieta nové fakty a uznáva len to, čo sa už v jazyku zafixovalo) či ešte vo väčšej miere aj konzervatívny (keď odmieta už aj osvojené a zaužívané prevzatia a snaží sa nahradiť ich novotarmi z pôvodných koreňov a morfém) (Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar, 1990, s. 247).

Ako synonymum na označenie jazykovej diskriminácie sa niekedy používa termín *lingvicizmus* (*linguicism*), zavedený finskou lingvistkou Tove Skutnabb-Kangas, ktorá ho najprv definovala ako „nespravodlivé zaobchádzanie s jednotlivcami založenom výlučne na ich používaní jazyka“. Toto používanie jazyka sa podľa jej výkladu často týka materinského jazyka jednotlivca, resp. nejakej špecifickej vlastnosti jazyka danej osoby, napr. prízvuku, špecifiky slovníka (osoba môže používať napr. zložité a svojské výrazy), modálnosti a syntaxe. Jazyková diskriminácia sa tu v zhrnutí hodnotí aj skupinovo ako taký súbor „ideológií a štruktúr, ktoré sa používajú na legitimáciu, zefektívnenie a reprodukciu nerovnomerného rozdelenia energie a (hmotných i nehmotných) zdrojov medzi skupinami, ktoré sú definované na základe jazyka“ (Skutnabb-Kangas – Philipson, 1989, s. 47).

Britský jazykovedec James Milroy v 80. rokoch napísal, že „žijeme v časoch, keď diskriminácia na základe rasy, farby pokožky, náboženského vyznania alebo pohlavia už nie je verejne prijateľná, preto poslednou baštou zjavnej sociálnej diskriminácie ostáva jazyk (príslušnej osoby)“ (Milroy – Milroy, 1998, s. 64). Je prirodzené, že ľudia sa chcú stotožniť s ostatnými, hoci v minulosti v čase „kolektivismu“ bola táto ambícia u ľudí zrejme silnejšia, ako je to v dnešnej dobe „individualizmu“. Túto identifikáciu s „kolektívom“ možno dosiahnuť kategorizáciou jednotlivcov do istých sociálnych skupín, resp. priklonením sa k „identite“ príslušnej skupiny, pričom je dôležité, že aj keď jestvuje istá súvislosť medzi predsudkami a diskrimináciou, obe entity sa pohybujú na odlišnej úrovni. Predsudky môžeme totiž definovať ako negatívne postoje voči jednotlivcom výlučne iba na základe ich príslušnosti k sociálnej skupine, kým diskriminácia sa dá chápať aj ako akt voči jednotlivcovi bez ohľadu na jeho skupinovú príslušnosť (porov. aj Skutnabb-Kangas – Philipson, *ibid.*).

DISKRIMINAČNÉ AKTY A ICH IDEOLÓGIE

Diskriminácie, budované na rôznych ideológiách, sú v jednotlivých jazykových spoločnostiach vrátane našej dosť rozšírené. Tieto ideológie a príslušné diskriminačné akty sa zvyčajne – najmä v istých rezortoch anglo-germánskej jazykovedy – hodnotia zasa absolútne odmietavo a niekedy sa v nich vidí len eklektická zmes prvkov rôznych (obvykle anachronických) politických ideológií, v zásade už prekonaných profesionálnych predstáv o jazyku a atavistických jazykových mýtov. Podľa P. Maitza a S. Elspassa (2011) z nich najbežnejšie – a podľa názoru týchto autorov vzhľadom na jazykovo-sociálne pozadie dokonca i najškodlivejšie – sú *jazykový purizmus*, *jazykový konzervativizmus*, *jazykový homogenizmus* a *jazykový štandardizmus*. Jazyková diskriminácia založená na ideológiách, ktoré spočívajú na zjednodušených kategorizáciách rôzneho druhu, vníma niektoré jazykové prejavy (výrazy) v konečnom dôsledku ako správne, estetické, primerané a kultivované, prí-

padne aj pravdivé, iné sa zasa stigmatizujú ako nesprávne, neestetické, neprimerané, nekultivované, cudzie, falošné a deficitné. Tieto hodnotenia sú často problematické aj preto, že jazykové ideológie sú často založené na stereotypoch a predsudkoch, čo znamená, že vyznievajú neraz nielen umelo, ale v niektorých prípadoch aj „silene“ (Maitz, 2010, s. 3). Diskriminanti sú pritom často interpretovaní, ako je známe, na základe domnienok a dohadov a nielen reálnej skutočnosti.

Spomenuté ideológie sa obvykle subsumujú pod jeden strešný pojem *jazykový purizmus* v širokom zmysle, ale v záujme lepšieho pochopenia, niekedy aj z iných dôvodov (napr. v záujme istého „rozmelnenia“, „rozvoľnenia“ či decentralizácie), sa nezriedka rôzne klasifikujú (porov. napr. Thomas, 1991) alebo sa iným spôsobom systemizujú či dokonca atomizujú. Tieto dva „formanty“ (purizmus a rôzne typy príslušných ideológií) sa niekedy zmiešavajú. V poslednom čase sme sa so spomenutou atomizáciou stretli napr. v štúdií Istvána Lanstyáka (2013)⁵, ktorá je síce venovaná situácii v maďarskom jazykovo-kultúrnom prostredí, ale opísaný rozbor možno rovnako dobre aplikovať aj na situáciu na Slovensku. Ideologické orientácie, ktoré analyzuje István Lanstyák (2013, 2018), ale aj Szilárd Sebők (2015), sa obsahovo dosť prekrývajú. Nie je to nič prekvapujúce, keďže – ako sme už ukázali vyššie – možno v nich objaviť stopy jazykových predstáv 19. a začiatku 20. storočia (napríklad v podobe permanentného strachu pred jazykovým úpadkom), ale rovnako sa v nich ohlášajú aj (politické) jazykovo-nacionálne prúdenia, ktoré sa presadili a rozšírili v politických hnutiach už dávnejšie (Rimavský, 2013). A práve tie postupne viedli aj k jazykovej xenofóbii či k odmietavému postoju voči všetkému, čo možno nazvať jazykovým nonštandardom, ale aj voči jazykovej pestrosti a variabilite jazyka vôbec⁶.

Je veľmi lákavé, ale zároveň vonkoncom nesprávne, tvrdí Edwin L. Battistella v knihe *Zlý jazyk* (2005), myslieť na slang, dialekt a neštandardnú gramatiku jednoducho ako na porušovanie pravidiel dobrej angličtiny. Namiesto toho by sme sa mali podľa neho pozeráť na jazyk ako na alternatívne podoby riadne prijaté používateľmi v závislosti od zámeru. Môžeme teda študovať štruktúru a kontext neštandardného jazyka, aby sme osvetlili a obohatili tradičné formy jazyka a rozhodli sa na základe čo najpresnejších a čo najfundovanejších informácií. Jeho kniha *Bad Language* sa znovu ponára do diskusií o tom, čo znamená správny jazyk.

---

⁵ I. Lanstyák v článku *Novšie jazykové ideológie* uvádza aj ideológie s novým pohľadom na jazyk, napr. jazykový superdiverzizmus a jazykový postmodernizmus (2017, s. 10n.), pričom ich ešte dopĺňa o ďalšie v *Glosári* (Lanstyák, 2017, s. 280 – 307).

⁶ Aj Júlia Vrábľová a Lucia Molnár Satinská v diskusii v denníku *Sme* z pohľadu postsaussurovskej jazykovedy oprávnené konštatujú, že občas si jazyk kazíme aj tak, že k nemu pristupujeme ako puritáni. Obohatiť ho vie podľa ich slov aj hip-hop či používanie nárečí. Hľadáme najspisovnejšie slovo slovenského jazyka, no nerešpektuje sa, že jazyk je živý a mal by byť aj praktický (Mikušovič, 15. 12. 2014).

Ak načrieme do batérií⁷ uvedených ideologických táborov (konzervativizmu, homogenizmu, štandardizmu, protekcionizmu, purizmu, defetizmu a i.), môžeme naraziť na vyhlásenia typu, že „kedysi sa u nás hovorilo a písalo lepšou, krajšou, jasnejšou atď. slovenčinou v porovnaní s tou, s ktorou sa stretávame dnes“. Alebo ešte častejšie v inej mutácii: „Náš jazyk stále viac upadá.“ Dodajme k tomu na ilustráciu aj rozsiahlejší citát, v ktorom nájdeme takmer všetky tieto ideológie, mohli by sme povedať aj „viacerých aspektov purizmu“. Uvedený citát má takéto znenie: „Iba niektorá z inštitúcií občas upozorní na časté porušovanie noriem spisovnej slovenčiny, trebárs nenáležitým používaním nespisovných slangových výrazov, používaním bohemizmov a výrazov prevzatých z anglického jazyka vo viacerých oblastiach verejného styku, ako aj na nedostatočnú úroveň používania štátneho jazyka v súkromných televíziách a dabingových štúdiách, s čím priamo súvisí rozširovanie nesprávnych návykov v používaní slovenského jazyka vo verejnosti. Ale vyše dvadsať rokov (...), vďaka biednej úrovni výučby slovenčiny na školách a najmä, vďaka ostentatívnej ignorancii jej kodifikovanej podoby médiami, žiaľ, vrátane verejnoprávných, slovenčina prestáva byť jazykom, ktorým sa dorozumievali nielen naši starí rodičia, ale aj rodičia či starší spoluobyvatelia tu na Slovensku. Obava, že správa ministerstva kultúry prišla pre samotnú ochranu spisovného jazyka už neskoro, je viac ako opodstatnená. A aj keď viacerí jazykovedci verejne uznávajú spontánne kultivovanie jazyka, v skutočnosti sme viac konfrontovaní s jeho spontánnou a nerušenou devastáciou“ (Brožík, 2012)⁸.

I. Lanstyák vo svojom „lexikografickom“ súpise (2017), ktorým dopĺňa štúdiu (2013), upozorňuje, že pre ideológiu jazykového konzervativizmu majú tradičné jazykové formy zvláštnu hodnotu, ktoré by sme mali preto v rámci tejto ideológie v akejkoľvek podobe čo najplnšie zachovať. Z toho konštatovania potom podľa Juraja Dolníka (2015, s. 43) vedie priama cesta k starostlivosti o tú normu, ktorá je stelesnená v kodifikácii, založenej na zákonitostiach jazyka⁹. S ohľadom na jazyko-

⁷ Termín zavedený Gabrielom Altmannom (porov. napr. Wimmer – Altmann – Hřebíček – Ondrejovič – Wimmerová, 2003, s. 13).

⁸ V takom duchu je štylizovaný aj blog Anežky Gernešiovej o najčastejších „chybách“ používateľov, ktorý sa končí formuláciou: „Tak čo, stále si myslíte, že váš materinský jazyk je jednoduchý? Väčšina ľudí totiž nehovorí spisovnou slovenčinou. Preto sa na vás obraciam s prosbou – nebuďte gauneri a naučme sa rozprávať po slovensky“ (Gernešiová, 7. 4. 2020). To je teda prosba! Sama autorka nás však vedie k pointe, že by to bola aj tak márna snaha. A že najlepšie urobíme, ak to necháme na „kodifikátorov“ (porov. aj nasledujúcu pozn. 9).

⁹ Podľa J. Dolníka (2015, s. 43) v normatívnej klíme sa používatelia upínajú práve na túto podobu jazyka, aj keď permanentne zisťujú, že vo vzťahu k tejto podobe jazyka je ich jazykové povedomie deficitné. Používateľom sa cez tieto ideológie nanucuje presvedčenie, že neovládajú spisovný jazyk svojho vlastného jazyka v úplnosti, ba že ani nerozumejú jeho zákonitostiam. Podľa tohto výkladu spisovný jazyk je im síce hodnotovo aj emocionálne vlastný, ale pri kognitívnej interpretácii sa im odcudzuje: majú sa ho spravidla doučať takým spôsobom, ako keby mali do činenia s cudzím jazykom. Jazyková výchova a kritika vedie síce používateľov k ovládaniu spisovného jazyka, ale súčasne sú ňou utvrdzova-

vú správnosť sa v tejto línii zároveň obhajuje názor, že tradičné formy sú bez ohľadu na komunikačnú situáciu správnejšie ako novšie formy. Presvedčenie, že spisovný jazyk musíme preto osobitne pestovať a ochraňovať, sa kríži s ďalšou dôležitou ideológiou – ideológiou protekcionizmu, ktorá je vlastne v konečnom dôsledku konzekvenciou ideológie štandardizmu. Tým, že spochybňujeme v tomto diskriminačnom výklade potrebu jeho ochrany politickými prostriedkami, naznačujeme, že slovenčinu nepovažujeme za nijakú skleníkovú rastlinku, nad ktorou stále treba držať ochrannú ruku a chrániť ju pred nepriateľmi a škodcami (Buzássyová, 1995, s. 95, Ondrejovič, 2009b, s. 23). Slovenské jazykové spoločenstvo patrí, mimochodom, k tým spoločenstvám, do ktorých je ideológia protekcionizmu hlboko zakorenená. Podľa Juraja Dolníka (2017, s. 74) je táto ideológia kauzálne spojená s presvedčením, že úroveň spisovnojazykového vedomia značnej časti nositeľov tohto jazyka nie je primeraná. Hovoriaci nevedia, čo je vlastné spisovnému jazyku a čo nie, preto to treba v tomto rámci kompenzovať a vyvíjať osobitné úsilie na odstránenie uvedeného deficitu – a pokračovať v ňom a najmä nepoľaviť. Nástrojmi týchto aktivít sú (*prisna*) kodifikácia, jazykovosystémová edukácia, nekompromisná jazyková kritika, sankcie, právne predpisy a jazykový zákon (Dolník, 2017, s. 74).

IDEOLOGIA PROTEKCIONIZMU

V spleti uvedených ideológií je symptomatická spomínaná ideológia protekcionizmu, ktorú akceptuje značná časť nositeľov slovenského (spisovného) jazyka, hoci ich počet sa v poslednom čase znižuje. Aj podľa svedectva literárnej vedkyne Ivany Taranenkovej „slovenská jazykoveda (...) svojich používateľov – a fakticky aj tvorcov – nementoruje a (...) vôľa po sankcionovaní podľa všetkého sa u nás presunula na štátne inštitúcie“ (2014). Lebo veď prostredníctvom protekcionistickej „frakcie“, ako na to viackrát upozorňuje J. Dolník (aj 2017, s. 75), sa podporuje presvedčenie o nižšej úrovni spisovnojazykového vedomia príslušných používateľov, ktoré nemôže zabezpečiť vhodnú aplikáciu jazyka bez osobitných nástrojov. Určite preto je podľa jeho vysvetlenia akceptovaná autoritou prisna kodifikácia¹⁰, a preto sa aj v edukácii udržiava línia s výrazným zameraním na systémovú jazykovedu, a preto sa v jazykovom zákone mohla objaviť („legendárna“) veta o neprípustnosti zasahovania do kodifikovanej podoby štátneho (t. j. spisovného) jazyka v rozpore s jeho

---

ní v odkázanosti na jazykových „expertov“ (podrobnejší výklad, kde sa to zásadne spochybňuje, možno nájsť najmä v prácach Juraja Dolníka, 2010, 2015, 2017, 2020). Oprávnenosť konštatovať tohto autora potvrdzuje podľa nášho názoru novšie aj výrok Jána Kačalu, podľa ktorého „pre bežného používateľa jazyka by sa normálnym metodickým postojom mala stať predstava, že poznávanie a vysvetľovanie zložitosti jazyka je pre vedcov, najmä jazykovedcov“ (Kačala, 2020, s. 16).

¹⁰ Naopak, proti náležitosti a účinnosti kodifikácie orientovanej kódexovo je zacielená aj Saussurova poznámka z r. 1910/1911, že „ani akadémie nemôžu svojimi dekrétmi chod nastúpený inštitúciu, ktorú nazývame jazyk, meniť“ (Saussure, 2007, s. 435).

zákonitostami (viac „vysvetlení“ k tomu porov. u hovorcov Ministerstva kultúry Slovenskej republiky Petry Fejdi a Jozefa Bednára, porov. v druhej časti, s. 20).

V slovenskom prostredí sa celková prominentnosť spisovného jazyka zvyrazňuje aj (podľa niektorých pričastým) poukazom na jeho národnoreprezentatívnu a národnoidentifikačnú funkciu (k výkladu o funkciách /spisovného/ jazyka v tejto línii porov. Doruľa, 1995, s. 7, o funkciách jazyka bez protekcionizmu podrobne Ondrejovič – Krupa, 2009, s. 109 –138)¹¹. Občas sme v tomto ringu svedkami aj lokálnych zápasov, napr. o podobu hesiel či kréd. V súvislosti s Jozefom Škultétym, od r. 1919 doživotným správcom Matice slovenskej a vo svojom čase autoritou v otázkach spisovného jazyka, sa často cituje jeho výrok, že „bez slovenčiny by sme boli ako rozviazaný snop“. Ešte častejšie sa však (najmä po jeho smrti, 1948) odkazuje na „spisovnojazykovo“ upravenú podobu do tejto floskuly: „Bez spisovnej slovenčiny by sme boli ako rozviazaný snop“. Mohli by sme to vnímať ako neprípustný zásah do autorských práv J. Škultétyho, ale súčasne chápeme, že táto „oprava“ bola a doteraz je pre štandardizmus úplne strategická.

Slovenčina je podľa zásad sociolingvistickej a pragmlingvistickej orientácie dnes plne rozvinutým stredoeurópskym jazykom, plniacim všetky funkcie, ktoré sa naň kladú, pričom nie je ohrozovaný nijakým iným jazykom a žije svoju tzv. normálnu sociolingvistickú situáciu (Barnet, 1979, Ondrejovič, 2008a). Mohli by sme tieto konštatovania „dolníkovsky“ previazať so sociálno-kultúrnou normalitou či dokonca so sociálno-kultúrnou istotou (Dolník, 2017, Rusinková, 2020c). Autori puristického ladenia však práve naopak tvrdia, že slovenčina je ohrozená a ak sa nespraví niečo radikálne, položí sa nám priamo pred očami. Záchrana sa vidí práve v návrate k purizmu, ako to vyplýva aj zo slov J. Handžárika, podľa ktorého „bez práce puristov by sa v dnešnom informačno-jazykovom mišmaši zakrátko každý kultúrny jazyk zmenil na nekultúrnu handrbolčinu“ (Ondrejovič, 2008b, s. 70). Pripomeňme však,

---

¹¹ Uvedenú ochranársku ideológiu nájdeme aj v *Tézach o slovenčine* (Ružička a kol. 1967), podľa ktorých je pre kodifikáciu a kultiváciu (spisovného) jazyka najdôležitejšie kritérium *reprezentatívnosti* (uprednostnenie domácich jazykových prostriedkov pred cudzími), kritérium *ústrojnosti* (zachovávanie nenarušeného systémového vývinu), pričom aj ďalšie kritérium *ustálenosti* znamená predovšetkým nepripúšťanie nijakých kolísaní v dôsledku náhodných okolností. Podobne sa pojem spisovnosti vykladá v Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 415 – 416), kde sa dozvedáme, že „v našej jazykovej tradícii sa uplatňuje ústrojnosť (systémovosť), funkčnosť, ustálenosť, zrozumiteľnosť a reprezentatívnosť (hodnotenie jazykových prostriedkov z hľadiska tradície ap.)“. Na tomto mieste však nájdeme aj oprávnené konštatovanie, ktorému sa zvyčajne ideológie štandardizmu a protekcionizmu vyhýbajú, že totiž „medzi spisovnou a nespisovnou vrstvou slov nie je nijaká presne vymedzená ani ostrá hranica, lebo jedným zo zdrojov obohacovania spisovného jazyka sú aj nespisovné jazykové prostriedky“ (s. 416). Avšak v spisovnom úze možno nájsť aj ďalšie priepustné hranice a ďalších „čakateľov“ na status (kodifikovanej) spisovnosti, napr. aj vo vzťahu k hovorovým slovám a profesionalizmom (Jarošová, 2015, s. 113). David Crystal, ktorý sa vo svojej Cambridgeskej encyklopédii jazyka (1987) podrobne venuje funkciám jazyka, identifikačnú funkciu (vyjadrenie identity prostredníctvom jazyka) uvádza ako poslednú (podrobnejšie Ondrejovič – Krupa, 2009, s. 111 – 115).

že jazyky, medzi nimi aj slovenčina, sa v minulosti dosť dlho rozvíjali bez preskriptívnych inštitúcií, tobôž už bez puristov, pričom niektoré krajiny do dnešných dní podobné inštitúcie ani nemajú. Preto aj odkaz na potrebu adaptácie či modifikácie v puristickom zmysle je už sám osebe zavádzajúci a v tom zmysle diskriminačný¹².

MANIFESTY DEFETIZMU

Handžárikov defetizmus, uvedený v predchádzajúcom odseku, potvrdzujú aj iné príspevky z Literárneho týždenníka, ktoré pocit „úzkostnosti“ z budúcich osudov slovenčiny čitateľom vnucujú už aj svojimi titulkami: *Krach jazykového vedomia* (F. Kočiš, 2001/4), *Skaza jazyka alebo Kam sa ísť požalovať* (A. Kret, 2001/10), *Súmrak kultúry* a pod. Na tieto „nálady“ nadviazali aj niektoré ďalšie „protekcions-tické“ manifesty. Pod *Výzvou na ochranu národného jazyka* (vyšla v Literárnom /dvoj/týždenníku 22. marca 2006, č. 9 – 10, s. 1 – 2) sa podpísali jazykovedci Á. Kráľ, J. Kačala a J. Doruľa, ale aj spisovatelia a kultúrni pracovníci (L. Ťažký, M. Rúfus, V. Turčány, Š. Moravčík, J. Markuš a ďalší). Odcitujme z výzvy aspoň prvý odsek, z ktorého je veľmi dobre zrejmá dikcia celého dokumentu: „Slovenčina bola pre Slovákov politikum. Je ním, bohužiaľ, aj dnes v samostatnej Slovenskej republike, keď rozličné vonkajšie záujmy a tlaky účinne využívajú pomätenosť (!) myslí časti Slovákov, takže rozkladný tlak na slovenčinu uskutočňujú sami Slováci.“ Nespresňuje sa, aké vonkajšie záujmy sú v hre, ani to, ktorí Slováci využívajú tých druhých Slovákov s pomätenými myslami. A napokon nevieme ani to, ktorí sú to tí Slováci s pomätenými myslami. Jasný je len to, že tu „šarapatí“ nejaký vonkajší či skôr vnútorný nepriateľ, ktorý sa však nekonkretizuje¹³.

¹² Aj Juraj Glovňa „antidekadentsky“ (porov. nižšie) pripomína, že jazyk dedíme „od svojich predkov ako kultúrnu hodnotu, teda pri jeho osvojovaní by sme mali (lepšie: máme povinnosť) vyvíjať takú iniciatívu, aby sme toto kultúrne dedičstvo zachovali pre budúce generácie a zároveň ho dokázali používať ako najvhodnejší nástroj na zdokonaľovanie osobného duchovného vývinu, predovšetkým ako najideálnejší prostriedok komunikácie v spoločnosti. Zmysel jazykovej kultúry v tomto chápaní spočíva v tom, že sme povinní sa starať o jazyk ako o vzácne kultúrne dedičstvo (ktoré sme nevymysleli my) a chrániť ho ako najvšestrannejší kultivujúci nástroj komunikácie a myslenia. Alebo ináč: nemáme právo ho svojvoľne znehodnocovať“ (Glovňa, 2018, s. 59). Náš komentár k týmto výrokom porov. v záverečnej časti článku na s. 141.

¹³ Formulácie v uvedenej výzve sú síce na jednej strane pomerne ordinárne („pomätenosť myslí časti Slovákov“), ale na druhej strane sú aj značne vágne a abstraktné. Možno sa len domnievať, že sa uvedeným pejoratívami mieri predovšetkým na hovoriacich, ktorí sa nesprávajú podľa nariadení kodifikátorov, keďže takto sa podľa logiky „výzvistov“ môžu zrejme správať len pomätenci. Akosi pritom signatárom výzvy neprišlo na um zapochybovať o (svojich) kodifikačných poučkách a kodifikačných príkazoch. Už v minulosti sa k tejto veci kriticky vyjadrili viacerí jazykovedci, napr. Ján Horecký (2000), ale v krátkej notícke aj Jozef Mistrik (Nedeľná Pravda, 10. 1. 1975), ktorý upozornil na fakt, že jazykovedci v niektorých prípadoch upozorňujú na isté „chyby“ už aj viac ako 50 rokov a tie sa pritom stále objavujú. Kto má teda ustúpiť, bola otázka J. Mistriku, jazykovedci alebo používatelia? Na položenú otázku si sám autor neodpovedal, ale tá bola položená dostatočne sugestívne. Iná vec je, že František Kočiš hodnotí tento Mistrikov text ako „trochu alibistický“, lebo podľa neho jazykovec má právo aj

V manifeste sa vyzývajú všetky „kompetentné inštitúcie a osobnosti SR“, aby chránili náš národný jazyk, lebo „sa povážlivo zužuje funkčné spektrum slovenčiny, nadmerne sa ruší stabilita spisovného jazyka, programovo sa zbezvýznamňuje postavenie národného jazyka vo verejnej (oficiálnej) jazykovej komunikácii. Vedome a zámerne sa znižuje jazyková kultúra slovenčiny a rozleptávajú sa základy spisovnej slovenčiny“. Uplatňuje sa tu zvláštnym spôsobom interpretačná kompetencia, ktorou sa v normálnych prípadoch, naopak, práve zväznamenňuje svet a jazyk v ňom (porov. Ondrejovič, 2009c).

Vráťme sa ešte k povážlivému zužovaniu funkčného spektra slovenčiny. Ideológia tzv. integrácie, ktorú rozpracoval Juraj Dolník (najmä v monografii 2017), to však nepotvrďuje. Funkčné spektrum slovenského národného jazyka, naopak, nebolo nikdy také široké a jemne diferencované, čo tvrdí prinajmenšom dnešná pragmalíngvistika či sociolíngvistika. Dohodnúť sa zrejme možno len na tom, že sa „funkčné spektrum slovenčiny“ istým spôsobom posunulo, resp. aj teraz sa posúva jeho ohnisko. Konštatovanie, že slovenčina nikdy nebola v takej kondícii, ako je v súčasnosti, potvrdzujú aj najnovšie slovníky, najmä Slovník súčasného slovenského jazyka, ktorý by mal po dokončení všetkých 8 zväzkov obsahovať 220 000 hesiel, korpusové koncepty, mnohé pôvodné diela, špičkové preklady či gramatické, sociolíngvistické, pragmatické a iné opisy slovenčiny. V porovnaní s rozkvetom puristického obdobia (30. roky 20. storočia), ktoré niektorí jazykovední autori u nás aj dnes vnímajú ako zlatý vek slovenčiny, je súčasná slovenčina vo svojich najzaujímavejších pasážach aj podľa Vincenta Blanára (2003) evidentne „vybrúsenejšia“ a „vycibrenejšia“ a dokonca postúpila i z pohľadu minulých i súčasných kodifikačných príručiek a poučení z jazykovej kultúry (Ondrejovič, 2011, s. 159 – 165). Hoci v danom čase vychádzali klasické diela našich realistov a vysokú úroveň z jazykovej stránky mali aj vydania Matice slovenskej, bežná tlač a ostatné periodiká sa však vyznačovali v porovnaní s minulými i dnešnými kodifikáciami značnou stagnáciou.

A naozaj sa ruší stabilita spisovného jazyka, ako sa tvrdí vo výzve? Sotva. Tento dojem vzniká podľa všetkého iba vtedy, ak sa na jazyk pozeráme z úzkeho prízoru nadiktovanej a preexponovanej systémovosti. A asi sa nikdy nedozvieme, kto alebo čo vedome rozleptáva základy spisovnej slovenčiny, lebo tvorcovia príslušnej výzvy to ani len nenaznačili. Ak si však máme v mysli vybaviť nejaký agens, ktorý by mohol byť nejaký za to zodpovedný, ťažko nám môže prísť na um niekto iný ako onen „votrelec“ zo známeho hororového filmu z r. 1979 o agresívnom mimozemskom parazitovi. Aj signatári tejto výzvy – podobne ako amatérska jazykoveda – vi-

---

po päťdesiatich rokoch povedať nie, ide o neprípustný odklon od normy v úze. O tzv. návratných chybách, za ktoré sa na Slovensku najčastejšie označujú bohemizmy, uvažuje analyticky aj Gabriela Múcsková (2017). Uvažovať v týchto prípadoch ako o „návratných“ chybách nie je asi adekvátne, lebo tie „chyby“ (ak sú to vôbec chyby) v skutočnosti nikdy nezmizli.

nia Jazykovedný ústav L. Štúra z toho, že si neplní svoju úlohu vo vzťahu k jazykovej kultúre, kladúc otázku, čo by na to povedali L. Novák, J. Stanislav, E. Pauliny a iní jazykovedci. Ale otázka by mohla znieť aj tak, čo by tieto osobnosti povedali na tento druh výzvy. Každý z týchto veľkých autorov minulosti mal kritický vzťah k tvrdeniam o úpadku jazyka, o havarijnom stave a pod. E. Pauliny pri konečnom hodnotení povestného projektu *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, ktorý prebehol začiatkom 60. rokov 20. storočia na celom Slovensku, potvrdil, že na základe výskumu používania slovenčiny je táto slovenčina na lepšej úrovni, než sa predpokladalo. Nekorešponduje to so vtedajšími vyjadreniami o havarijnom stave slovenčiny, ako ani o katastrofálnom či dokonca chorobnom stave slovenčiny, no nekorešponduje to ani s tým, čo tvrdia spomínané „výzvy“ v 21. storočí. No uvedené výzvy a ich „posolstvá“ sú úplne v súlade so spomínanými ideológiami konzervativizmu, štandardizmu, homogenizmu, protekcionizmu a purizmu a ide teda bezpochyby o súčasť diskriminačných iniciatív.

Iným textom tohto druhu je dokument s názvom *Výzva k zodpovedným štátnym orgánom, ustanovizniam, politikom a slovenskej verejnosti*, ktorú podpísali kultúrni pracovníci občianskych združení Matice slovenskej, Spoločenstva kresťanské Slovensko, Bernolákovej spoločnosti, Spoločnosti Andreja Hlinku a Združenia slovenskej inteligencie Korene Slovakia plus, kde sa takisto vyslovuje „znepokojenie nad stále sa zhoršujúcou úrovňou slovenského jazyka“. E. Pauliny, na ktorého sa signatári manifestu odvolávajú, už takmer pred 50 rokmi sa však k tomu postavil takto: „Pri hľadaní účinných prostriedkov na zvýšenie kultivovanosti spisovného jazyka by bolo najväčšou chybou, keby sa bez invencie kopíroval postup, ktorý mal úspech v 30. rokoch“ (Pauliny, 1979). Vo svojej brožúre *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania* (2000) síce ocenil zásluhy puristov o ustálenie výkyvov v hláskoslovnej a gramatickej norme i v slovníku, no potvrdil, že puristi „v zásade starostlivosť o kultivovanie spisovnej slovenčiny zaviedli do slepej uličky“. „Namiesto kultivovania spisovného jazyka vniesli do kultúry spisovného jazyka pojem ‚čistoty‘, ‚írečitosti‘. Očisťovaním spisovného jazyka, tak ako ho navrhovali a uskutočňovali puristi, sa spisovný jazyk nemohol rozvíjať a kultivovať, mohol sa iba ochudobňovať a stávať primitívnym“ (Pauliny, 2000, s. 23 – 24). Purizmus mohol teda prispieť k čiastkovým korekciám, no vcelku nepôsobil obrodzujúco, ale naopak, skôr – a to aj podľa slov Eugena Paulinyho – „zaslepené“ a dodajme: v tomto zmysle i diskriminujúco¹⁴. Napokon doplníme, že niektoré vety z uvedených výziev

¹⁴ Základom liberálneho presvedčenia je naproti tomu sloboda – osobná, ekonomická, náboženská i politická. Heslo liberálov je „Ži a nechaj žiť“. Slovensko je pritom štát viac konzervatívny než liberálny. Ukázali to aj posledné voľby, pri ktorých sa liberálne PS nedostalo do parlamentu, pričom súčasný slovenský parlament sa hodnotí ako jeden z najkonzervatívnejších v Európe – čo sa týka konzervativizmu a purizmu, Alexander Stich vo svojom článku *Český jazykový purismus z hlediska funkční teorie spisovného jazyka* (1974/1975, uverejnil ho pod menom Oldřich Ševčík, lebo mal v tých časoch politic-

nám pripomínajú výrok, ktorý sa pripisuje Albertovi Einsteinovi: „Robiť niečo tým istým spôsobom a očakávať, že výsledky budú iné, je nepríčetné.“

AFINITA KONZERVATIVIZMU, PURIZMU A HOMOGENIZMU

Vo všeobecnosti konzervatívnosť znamená odmietanie zmien, lipnutie na starom, príp. to býva aj opatrné či umiernené správanie a konvenčný životný štýl vôbec. Ich heslo: „Meniť v záujme zachovania“. Vcelku by sa konzervativizmus dal charakterizovať aj ako zaostávanie za rytmom doby. Aj keby zrýchlil, stále by sa uňho dala a dá tušiť istá apatia na rytmus doby¹⁵. Napriek tomu podľa niektorých autorov iba konzervativizmus disponuje skutočným zmyslom a cieľom, lebo liberálna demokracia síce prináša zmenu, ale aj individualizmus a podkopáva zároveň všetky formy autority (porov. k tomu Freedon, 2013). V politickom význame sa konzervativizmom označujú rozličné politické ideológie, smery a postoje, ktoré odmietajú aktuálne spoločenské pomery zmeniť radikálnym spôsobom. Ide teda predovšetkým o zameranosť na tradičné kultúrne, ekonomické a politické hodnoty, pričom však predstava o „tradičnosti“ sa môže výrazne líšiť, s čím je spojená zrejme aj mnohorakosť a podľa všetkého aj istá nesúrodosť konzervativizmu¹⁶.

Konzervativizmus a purizmus sa v základnom význame v jazyku vzájomne prenikajú. U ich zástancov nájdeme ponosy, že „slovenčina sa čoraz viac hemží/przní cudzími výrazmi“. Podľa slov I. Lanstyáka puristi a konzervatívci zastávajú

---

ký zákaz publikovať) otvorene napísal: „Purizmus *sa* ako princíp regulujúci spisovnú normu *neosvedčil*, pretože nevychádzal zo špecifických funkcií spisovných jazykov a vyradovaním už ustálených prostriedkov porušoval jeho stabilitu. Bojom proti cudzím slovám sa staval do cesty integračným prúdom, ktoré pomáhajú všetkým európskym spisovným jazykom prekonávať vznikajúce disproporcie v komunikačných potenciách“ (s. 59). K tomu zásadne stanovisko vyslovil v rovnakom duchu aj Roman Jakobson (1932) a Karel Hausenblas (1951, s. 42).

¹⁵ Už aj na konci staroveku (354 n. l. – 430 n. l.) kresťanský filológ, filozof a mysliteľ sv. Augustín vo svojom známom výroku však konštatoval, že „čistota jazyka je iba dodržiavanie nám vzdialenej normy, podriadenej autorite starých hovoriacich“ (Vyznania, 1943).

¹⁶ V tejto súvislosti s touto disparátnosťou možno odkázať napr. na Liberálno-demokratickú stranu Ruska (LDPR) V. Žirinovského, ktorá sa vyznačuje, ako je známe, predovšetkým konzervativizmom, patriotizmom a etatizmom. Napokon aj v názve tejto strany sú v ruštine tri zo štyroch komponentov cudzieho pôvodu. Zároveň je to strana, ktorá predložila aj zákon o trestoch a pokutách za používanie slov cudzieho pôvodu v ruštine. Inou, ale pre vývoj purizmu na Slovensku neobyčajne charakteristickou vecou je, že jeden z najvýznamnejších slovenských esejistov Alexander Matuška sa už vo svojom prvom príspevku *Hra na fujaru a pokrok* (1930) ozval s kritikou na konzervativizmus, staromilstvo a meštiactvo Slovákov. Zároveň už tu začal kultivovať svoj „slobodný“ štýl, ktorý sa (mu) na to najviac hodil. V ňom „zámerne používal aj nespisovné gramatické tvary, inverzný slovosled i slangové výrazy, kalky, bohémizmy a hovorové frázy, smerujúce takto k svojráznemu humoru a britkej ironii“ (porov. Sliacky, 2020, s. 10). Vladimír Mináč v úvodníku k spomienkam Alexandra Matušku (1983) sa v tejto súvislosti vyjadril takto: „Reč je, ako vieme, konzervatívna. A na Slovensku sa ešte tuho konzervovala, aby neobdaj nevykročila mimo rodného záhumnia. (...) aj takí vynikajúci publicisti, ako boli Clementis a Novomeský, nikdy sa celkom neoslobodili od nedvižnej ťarchy reči. Iba Alexander Matuška buduje svoju klenbu, svoj pevný stylistický most do budúcnosti“ (1998, s. 11).

rovnaký názor, že spôsob vyjadrovania, ktorý uprednostňuje formy domáceho pôvodu, je správnejší ako ten s viacerými prevzatými a kalkovanými formami¹⁷.

U prívržencov homogenizmu, ktorý je jednou z odnoží purizmu vôbec, zasa obvykle počuť, že existuje „len jednotná kultivovaná slovenčina a tú by sme mali podporovať“¹⁸. No ani slovenčina, podobne ako nijaký prirodzený jazyk, nie je homogénnym útvarom. Aj v prípade slovenského jazyka máme do činenia skôr s „jazykmi v jazyku“, s varietami alebo subjazykmi, t. j. so systematickou usporiadanosťou heterogenity prirodzeného jazyka. Podľa I. Lanstyáka v jazykovom homogenizme sa presadzuje názor, že jazyková a varietálna heterogenita je negatívnym javom a treba sa ju snažiť čo najviac potlačiť. Prívrženci homogenizmu podporujú teda jazykovú jednotu, resp. jazykovú jednoliatosť na úkor jazykovej a varietálnej rozmanitosti (Lanstyák, 2013, s. 43, porov. aj Kralčák, 2012, s. 41). Na rozdiel od homogénneho postoja si z Alexandra Sergejeviča Puškina, tvorcu, resp. reformátora moderného ruského jazyka, môžeme však vypísať citát, že „... čím je jazyk bohatší na výrazy a obraty, tým lepšie pre elitného spisovateľa. Písaný jazyk sa oživuje každú minútu výrazmi z rozhovorov, ale netreba sa zriekať ani toho, čo získal v priebehu stáročí“ (porov. k tomu Ondrejovič. 2014, s. 11). A všetky tie vrstvy jazyka môže každý (teda nielen elitný spisovateľ) použiť diferencovane: v závislosti od svojho cieľa a zámeru.

J. Milroy tvrdí, že jestvujú „kultúry štandardného jazyka“, v ktorých dominuje názor, že správny môže byť len jeden variant alebo jedna varieta, pričom spravidla práve puristi popierajú variantnosť a považujú za správnu len jednu z jestvujúcich jazykových jednotiek. Ideológia štandardizmu vníma jazyk ako niečo, na čo nemá hovoriaci (používateľ) dosah, t. j. ako niečo, čo sa vymedzuje externe, nezávisle od hovoriaceho (ako napr. systém)¹⁹. V tomto zmysle platí aj predstava jazyk = spisovný jazyk. Napr. aj známa Morfológia slovenského jazyka je morfológiou spisovného jazyka, ale nie morfológiou celého jazyka. Pre ideológiu štandardného jazyka je dôležitá predstava o uniformnom, jasne vymedzenom a stabilnom jazyku. I. Lanstyák jazykový štandardizmus hodnotí ako presvedčenie, že štandardná varieta je za

¹⁷ Celkom inam však smeruje známy Goetheho výrok, že sila jazyka nespočíva v tom, že odmietne cudzie, ale že ho pojme do seba (v origináli: „Die Gewalt einer Sprache ist nicht, dass sie Fremde abweist, sondern dass sie es verschligt“).

¹⁸ Aj podľa autora Pravidiel slovenskej výslovnosti Ábela Kráľa (2005) je „slovenská výslovnosť územne jednotná, nie je územne zreteľnejšie diferencovaná. Nejestvujú všeobecne používané a uznávané územné varianty slovenskej spisovnej výslovnostnej výslovnosti, napr. variant stredoslovenský, západoslovenský, východoslovenský, ba ani iný“ (s. 31). U niektorých iných autorov sa podľa môjho názoru kompetentnejšie hovorí aj o oblastných varietách spisovného jazyka (porov. k tomu Múcsková, 2005, s. 232, Maxwell, 2006).

¹⁹ K tomu možno pripojiť ďalšiu pozoruhodnú pasáž z výkladu Juraja Dolníka (2015, s. 46 – 47). Ak jazykový systém je riadený vnútornými zákonitostami bez ohľadu na to, či to používatelia chcú alebo nechcú, kodifikátor sa riadi „vôľou“ jazykového systému, ktorý funguje bez ohľadu na vôľu používateľov. No oprávnené sa pýta: ale kde existuje jazykový systém, ak nie v povedomí používateľov?

každých okolností jazykovo lepšia, hodnotnejšia ako iné variety. Má preto v tejto línii nezastupiteľnú úlohu v jazykových komunitách a je nenahraditeľným prostriedkom spoločenského napredovania. Preto je záujmom každého hovoriaceho, aby si ju osvojil a čo najviac používal. Pritom štandardné (kodifikované) formy sú podľa tejto línie *nezávisle od komunikačnej situácie* správnejšie ako formy neštandardné (nekodifikované). Možno však aj tu uviesť citát z opačného pólu od ďalšieho veľikána ruskej literatúry 19. storočia Leva Nikolajeviča Tolstého, ktorý uniformnosť spisovného jazyka nijako neoslavuje, i keď uplatňuje aj pojem „čistota jazyka“. Známe sú tieto jeho slová: „Jazyk by bolo treba (...) udržiavať v čistote, no nie tak, aby bol uniformný, ale naopak, aby sme sa zbavili práve tohto uniformného literárneho jazyka, ktorý zakaždým zakrýva v sebe prázdnotu“ (z listu L. N. Tolstého P. I. Biriukovovi, 17. septembra 1885, porov. k tomu Ondrejovič, 2014, s. 6). No čím ďalej, tým viac sa dostáva do popredia u používateľov zmysel pre rozmanitosť, odlišnosť a mnohorakosť, a preto sa o to ťažšie presadzujú aj tvorcovia štandardov (porov. k tomu podrobne najmä Dolník, 2007, 2017). Aj podľa viacerých ďalších autorov snahy o uniformné, všeobecne záväzné a podrobne prepracované štandardy už patria do minulosti a budúcnosť majú variantné, pluricentrické a selektívne elaborované štandardy. Uznávanou alternatívou k uniformizmu sa stáva presadzovanie tolerance k existujúcej variantnosti (porov. aj Krupa – Ondrejovič, 1998, s. 26, Nekvapil, 2003, s. 121).

Všetky sledované ideológie štandardizmu, nomologizmu a protekcionizmu sú založené na presvedčení, že spisovný jazyk má osobitnú hodnotu už sám osebe bez ohľadu na to, v akom kontexte sa nachádza, z čoho následne vyplýva potreba jeho ochrany. J. Dolník ju nazýva ideológiou pozitívnej separácie, pričom odkazuje aj na P. Maitza, podľa ktorého ideológia štandardizmu potvrdzuje „podozrenie, že štandardizmus neslúži k spoločenskému blahu, ale skôr záujmom určitých sociálnych skupín, ktoré sú zainteresované na udržiavaní status quo, lebo jazykovú rozmanitosť pociťujú ako problematickú/rušivú a/alebo jednoducho preto, že ich používanie je nasmerované na štandard, čím si užívajú sociálne privilégia“ (Maitz, 2015, s. 20). Štandardizmus pomohol vo svojom čase pri formovaní jazykov s emancipáciou jednotlivcov a ich účasťou na demokratizácii spoločnosti, ale jeho normy zároveň od začiatku skrývajú v sebe stigmatizáciu, lebo sa nimi posilňujú hranice medzi vzdelanými a nevzdelanými, medzi intelektuálnou elitou a masou, pričom elita sa usiluje, „aby sa táto dištancia udržala, lebo ináč sa stráca pod vplyvom čoraz masovejšieho a sebavedomejšieho používania jazyka, ktorý sa odchyľuje od prísnych noriem štandardného jazyka“ (Dolník, 2017, s. 70).

Prípad Nórska, známeho aj ako jazykovo najtolerantnejšej krajiny Európy, ukazuje, že v rámci jednej krajiny môžu existovať aj viaceré štandardné písomné variety („jazyky“), ktoré sú vzájomne rovnocenné. Nórcina disponuje, ako je dostatočne

známe, minimálne dvoma spisovnými varietami (bokmål a nynorsk), pričom je dôležité, že tieto spisovné variety sa obmedzujú výlučne len na písomnú podobu nórsčiny (porov. aj Ondrejovič, 1984). V ústnej podobe sa používajú aj v škole tie varianty, ktoré sa každý Nór naučí doma, resp. v detstve. Od r. 1878 sa v Nórsku dokonca zákonom zakazuje navádzanie („lobing“) na prechod od dialektu do niektorých zo štandardných jazykov. Dialekt sa takto v tejto krajine používa nielen v rodinnom kruhu, ale aj v škole, v parlamente, na univerzitách v divadle, televízii a v rádiu.

V nemeckej lingvistike sa cituje ako zarážajúci prípad výrok prominentného predstaviteľa DAAD (Deutsche akademische Austauschdienst), v ktorom sa stigmatizujú milióny hovoriacich materinským jazykom, lebo tento prominentný autor situáciu hodnotil tak, že „... kto pozná reálnu jazykovú prax detí a mládeže, absolventov a študujúcich, ale aj dospelých (s výnimkou intelektuálnej vrstvy), no aj samotných žurnalistov a televíznych moderátorov, ten vidí pravdepodobne všade zreteľné jazykové deficity“ (Maitz – Elspass, 2009). Podobné myšlienky by sme však mohli odcitovať aj zo slovenského jazykovo-kultúrneho prostredia. Martin Sarvaš, bývalý generálny riaditeľ sekcie umenia Ministerstva kultúry SR, pod ktoré spadá doteraz aj oddelenie štátneho jazyka, takisto vyjadril presvedčenie, že dnes je slovenčina opäť v ohrození: „V treťom tisícročí nielenže začíname odznovu. Bránime si ťažko nadobudnuté a s obavou hľadáme na deti“ (Sarvaš, 2007, s. 6)²⁰.

OSTATNÉ JAZYKOVÉ IDEOLOGIZMY

U I. Lanstyáka nájdeme i *jazykový dekadentizmus*, ktorý reprezentuje presvedčenie, že výsledkom jazykových zmien môže byť aj úpadok jazyka, čomu sa však dá zabrániť – i keď možno len do istého bodu – kultivovaním jazyka a presadzovaním jazykovej praxe v súlade s kodifikačnými príručkami. Toto presvedčenie sa považuje za miernu formu dekadentizmu. Radikálnejšou verziou je presvedčenie, že jazyk v dôsledku jazykových zmien nevyhnutne upadá a sotvačo mu v tom môže zabrániť. Okrem toho je tu aj *jazykový deštruktivizmus*, za ktorým je presvedčenie, že používanie jazyka „nevhodným spôsobom“ môže jazyku uškodiť a priniesť úpadok jazyka v dôsledku frekventovaného používania „škodlivých foriem“, ktorými sú najčastejšie výpožičky z iných jazykov, najmä angličtiny (Kačala, 1994, s. 3).

Stopy všetkých týchto ideológií možno pritom zistiť nielen u jazykových laikov, ale – aj keď zrejme zriedkavejšie – aj v jazykovej praxi a v pojmoch a termínoch profesionálnych jazykovedcov. Odkázať možno na pojem *substandard* v Krát-

²⁰ Hoci J. Glovňa uznáva, že slovenský spisovný jazyk je v dobrej kondícii, podľa jeho ďalších slov v dobrej kondícii nie sú však používatelia jazyka. S nimi v jeho interpretácii nemožno vysloviť spokojnosť, keďže aj „viaceré relevantné inštitúcie a viacerí významní jazykovedci a slovenskí intelektuáli vrátane laickej verejnosti konštatujú, že jazyková kultúra v ostatných rokoch klesá, znižuje sa“ (Glovňa, 2018, s. 61). No nevysvetlil, ako môže byť jazyk v dobrej kondícii, keď sami jeho používatelia sú na tom jazykovo čoraz biednejšie.

kom slovníku slovenského jazyka (2003, s. 39), na ktorom je dost' badateľné, že vznikol pod vplyvom jazykovoštandardnej ideológie. Subštandardný výraz sa v tomto zdroji považuje za „taký, ktorý nepatrí do spisovného jazyka zo štruktúrnych dôvodov alebo preto, že sa v spisovnom jazyku neujal najmä pre svoj cudzí pôvod (nímand, kecať, náklad'ák)“. Iný je výklad subštandardu v koncepte Jána Horeckého (1979), ktorý je mimochodom aj pôvodným zdrojom tejto koncepcie, neskôr u Dany Slančovej a Miloslavy Sokolovej (1994) a Jána Bosáka (2008) či Ľubomíra Kralčáka (2009)²¹.

(Citovanú literatúru prikladáme v záujme zníženia rozsahu textu až na koniec 2. časti článku, ktorá bude uverejnená v 3. čísle tohtoročného časopisu Slovenská reč, 2020).

---

²¹ Ľubomír Kralčák napr. tvrdí že: „V dôsledku dynamiky jednotlivých oblastí komunikácie majú (...) slangizmy aj vo verejnej dorozumievacej sfére dnes omnoho širší priestor ako v nedávnej minulosti. Táto situácia je, podľa nás, pre slovenčinu priaznivá, ba veľmi potrebná. Podnecuje nie jazykovú nedbalosť, ako sa to prvoplánovo javí, ale predovšetkým jazykovú kreativitu a tá môže modernej slovenčine iba prospieť.“ (2009, s. 87)

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088